

THEORY AND HISTORY OF CULTURE

DOI: 10.46340/ephd.2021.7.3.9

Anastasiia Stakhurska-Kozoriz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3445-7458>

Nizhyn Gogol State University, Ukraine

UKRAINIAN MOTANKA DOLL AND ITS WORLD ANALOGUES

Анастасія Стахурська-Козоріз

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна

УКРАЇНСЬКА ЛЯЛЬКА-МОТАНКА ТА ЇЇ СВІТОВІ АНАЛОГИ

The article gives examples of the existence of rag dolls in different nations of the world. With the formation of national identity in Ukraine there is a process of revival of the Ukrainian traditional doll. This process helped to change the concept of motanka-doll. The article shows the evolution of the content of concept. The problem deserves special attention, because in many cultures the existence of rag dolls can be learned from sources, but the technology is not known. Ukrainians are increasingly interested in this topic and the tradition of making motanka dolls is spreading around the world. The doll is the object of historical, ethnographic, art, socio-psychological, pedagogical, philosophical research. Motanka doll is one of the types of convergence. Traditions of its production and beliefs were not invented, but arose spontaneously. This is due to the resemblance of a doll to a human. The doll was used for both good and bad deeds. The article gives examples of beliefs associated with the doll. Tales tell us about the functions of the doll. Each period of history is characterized by different types of thinking, which is associated with the existence of different functions of the doll. Doll as a fetish that played an important social-regulatory and ideological role. The motanka doll was transformed from a ritual thing into a toy. The doll is explored for the first time as a historical topic. The explorations were initially connected with ethnography and the interest of scientists in the history of childhood. The motanka doll is a personification of symbolic content. It is difficult for us to say, when exactly the motanka doll appeared. We can only guess, what her prototypes looked like. Evaluation of special literature suggests that the folk toy has a long history and has been used in various spheres of human life.

Keywords: motanka doll, culture, Ukrainian, world, amulet, observance, belief, toy.

Постановка проблеми. Лялька-мотанка – унікальне явище не тільки в культурі українців, але й феномен світової культури. Проблема не була об'єктом спеціального вивчення, відкриття ляльки відбулося при дослідженні дитячої субкультури. До нас лялька дійшла як предмет дитячої гри. Однак, за даними багатьох історичних джерел, лялька мала й інші особливості: була ритуальним предметом та складовою обряду. Зі здобуттям Україною незалежності лялька зі звичайного елементу гри трансформується в популярний український оберіг, архетип, символ Великої Матері, Берегиню тощо. Лялька-мотанка звично стала в один ряд з предметами народної культури, такими як український вишитий рушник, писанка, вишивка. Мотанка є одним із видів народної іграшки. На основі вивчення історії ляльки можна з'ясувати багато фактів про вірування, значення символів, вподобання дитини. За допомогою ляльки мати або бабуся встановлювала контакт з дитиною. Лялька являється не тільки об'єктом історичних, але й етнографічних, мистецтвознавчих, соціально-психологічних, педагогічних, філософських досліджень. Основним джерелом відомостей про ляльку-мотанку для сучасної людини стає Інтернет. З'являються безліч міфів навколо даної речі, адже мало існує джерел для дослідження. Незважаючи на наявність наукових праць, більшість українців знають про ляльку-мотанку з мережі та переповідають міфи. Лише в останні роки в Україні збільшується не тільки

інтерес до цієї ляльки, але й обізнаність з історією створення та дослідженнями української ляльки. Очевидним є те, що такі ляльки виготовлялися не тільки на території України, але й на теренах інших країн. Лялька-мотанка можна вважати одним із прикладів конвергенції. Традиції її виготовлення та вірування не винаходилися, а виникали спонтанно. А в зв'язку з схожістю суспільств у розвитку, дане явище виникало в різних регіонах. Схожими були й вірування відносно ляльки. **Мета статті та завдання:** пояснити феномен української ляльки-мотанка; довести, що унікальним в українській культурі є не сама лялька-мотанка, а ставлення та презентування її українцями; показати, що мотанка є частиною світової пам'яті.

Актуальність теми зумовлена тим, що, попри велику популярність ляльки-мотанки, мало хто знає про історію її створення та дослідження. Виникає інтерес: чому лялька стала такою популярною за лічені роки, а лишалася в тіні цілі століття? Лялька-мотанка як елемент української культури є частиною світового надбання. Ляльки з тканини можна побачити в багатьох країнах, вони дуже часто схожі на мотанку. Не тільки подібна технологія виготовлення, але й схожі вірування, пов'язані з ляльками.

Аналіз досліджень і публікацій. Вперше про ляльку-мотанку ми дізнаємося з праць Павла Чубинського¹, Степана Килимника², Наталії Заглади³ та Марка Грушевського⁴. Етнографи, досліджуючи дитину та дитячу іграшку, надають нам відомості про ляльку. Першим дослідником ляльки-мотанки вважають Марка Грушевського, який зібрав колекцію цих ляльок. Його ляльки дуже схожі на сучасні мотанки – це не просто дитячі іграшки, які швидко виготовлялися, щоб забавити дитину. В них прослідковується авторська індивідуальність, такі ляльки могли бути частиною якогось обряду. Дана колекція зберігається в музеї Михайла Грушевського у Києві⁵. Після етнографічних досліджень ляльки, тема зацікавила мистецтвознавців. Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробили Людмила Орлова⁶ та Олександр Найден⁷. Будучи подружжям, вони допомагали один одному побудувати цілісну систему дослідження даної теми. З кінця ХХ століття вони починають експедиції, в яких знаходять багато цікавих прикладів виготовлення народних ляльок. Як професійна художниця, Людмила Орлова робила гарні замальовки, реконструкції ляльок та описувала їх будову, дослідниця могла розкласти ляльку на окремі елементи. Олександр Найден найбільш відомий дослідник ляльок в Україні. Наразі колекція ляльок подружжя знаходиться в Музеї іграшки у Києві⁸. Традицію дослідження ляльок продовжили Тетяна Пірус⁹, Людмила Герус¹⁰, Оксана Скларенко¹¹, Інна Шипілова¹². Вагомий внесок в історіографію зробили й російські дослідники: сестри Галина та Марія Дайн¹³, Ігор Морозов¹⁴ та інші.

Виклад основного матеріалу. Лялька-мотанка – річ феноменальна в українській культурі. За короткий проміжок часу лялька стала одним із символів українського народу. Разом з тим лялька

¹ Чубинский, П. П. (1872). *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдѣлъ. Вѣрованія и суевѣрія. Загадки и пословицы. Колдовство: в 7 т.* Санкт-Петербург, 233.

² Килимник С. І. (1962). *Український рік і народні звичаї у історичному освітленні.* Торонто: Theo. Humeniuk, M. Kozak and M. Surmach, 3, 185-188.

³ Заглада, Н. (2011). Побут селянської дитини. *Хрестоматія з українського дитинознавства*, 43-47.

⁴ Грушевський, М. Ф. (2006). *Дитина у звичаях і віруваннях українського народу.* Київ: Либідь, 114-115.

⁵ Музей історії міста Києва (2021). *Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського в Києві* <<http://www.kyivhistorymuseum.org/uk/filiyi-muzeyu/musey-grushevskogo>> (2021, серпень, 12).

⁶ Орлова, Л. С. (2011). *Куклы и люди: О ярославских, архангельских и русских северных куклах из коллекции Л. Орловой и А. Найдена.* Київ: Стилос.

⁷ Найден, О. С. (2016). *Парадокс української ляльки: Українська народна лялька у світлі кроскультурних паралелей та аналогій. Обрядові функції. Конструктивний дизайн.* Київ: Стилос.

⁸ Державний музей іграшки в Києві (2021). *Діти в місті Київ.* <<https://kyiv.dityvmisti.ua/derzhavnij-muzej-igrashki/>> (2021, серпень, 12).

⁹ Пірус, Т. (2010). Подільська народна лялька. *Лялька як знак, образ, функція. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Другі Марка Грушевського читання»* (м. Київ), 54-70.

¹⁰ Герус, Л. (2011). Народна іграшка у дослідженнях Катерини Метейко. *Народознавчі зошити*, 4 (100), 615-623.

¹¹ Скларенко, О. А. (2016). *Українська традиційна лялька кінець ХІХ-початок ХХІ століття.* Київ: Олег Філюк.

¹² Шипілова, І. О. (2020). *Народні ляльки Одеської області.* Одеса: Освіта України.

¹³ Дайн, Г. Л., Дайн, М. Б. (2007). *Русская тряпичная кукла. Культура, традиции, технология.* Москва: Культура и традиции.

¹⁴ Морозов, И. А. (2011). *Феномен куклы в традиционной и современной культуре (Кроскультурное исследование идеологии антропоморфизма).* Москва: Индрик.

є частиною світової духовності. Ляльки з тканини зустрічаються в різних етносах¹. «Одною з найдавніших забавок, майже такою старою, як світ, є загально прийнята й єдино упривілейована в дитячому жіночому світі – лялька. Лялька це забавка, що її стрічаємо в усіх європейських, а то й позаєвропейських народів і то на всіх ступенях людської культури» – Катерина Матейко². Необхідно розглянути цікаву річ, що попри поширення ляльки у світі, вона могла бути божеством. У татарських народів навіть існувало вірування в ляльки. Юрій Авер'янов у своїй праці про Хаджи Бекташа згадує цікаву історію про татар³.

Невідомо, які саме татарські племена після заколоту були поселені в Коньї в 1278 році неподалік поселення Сулуджа. Хаджи Бекташ до цих племен послав свого дервіша Гуй Ата. Тоді татари ховали у своїх будинках ідолів у вигляді кукол (курчак). Дервішу Гуй Ата вдалося викрасти цих ідолів. Він звалив їх до купи, підпалив і сам усівся зверху на багаття. Коли татарський хан побачив подібну самовідданість послухника Хаджи Бекташа, він разом зі своїм народом розкався в ідолопоклонінні та пообіцяв слідувати «шляху» Бекташа. Юрій Авер'янов стверджує, що такі ідоли до недавнього часу існували у сибірських татар. Їх виготовляли з дерева, глини, соломи, шкіри, але частіше за все з тканини, їм вирізали або малювали обличчя, одягали в спеціально пошиті сорочки, а також годували та обдаровували⁴.

Дамір Ісхаков, описуючи сибірських татар на основі дослідження джерел XI – XV століть, згадує про існування вірування у ляльки⁵.

Коли проповідники ісламу прийшли до поселень біля річки Іртиш, там жили три народи: Хотан, Ногай, Кара-Кипчак. Тоді до них перейшли й «бунтарі Тархан-хана», які потім втекли до Китаю. Також одним народом з ними були «Іштяки». Хоча ці три народи частково були знайомі з ісламом, всі вони вірували в ляльок. Це вірування частково було поширеним в «Іштяків». Таким чином, вірування в ляльки було поширене в різних племенах татар. Дамір Ісхаков стверджує, що вірування являється язичницьким⁶.

Андрій Курбський, перекладаючи «Діалектику» Івана Дамаскина, подає такі відомості: «Праздници геретицкіе, або елинские, егда погани били Греции и богом своим их святили, яко и ныне некоторые блядословят в Руси: колисанки, купальници, коляди, кукли, гейвальнявки, тури, кобилки, машкари и дивнии перетвори: дьяблами християнськіи человеци чинятся»⁷. Згідно з цим джерелом, на Русі теж у своїх обрядах використовували ляльок. Здебільшого в обрядах використовувалися ляльки з природних матеріалів. Ляльки виготовлялися з соломи, а потім їх одягали в речі з тканини. Проте навряд чи в давнину цих ляльок одягали, бо одяг була річ дорога, щоб його спалити або втопити. З цієї причини попередниками ляльок-мотанок були ляльки з природних матеріалів. У селах часто виготовляли ляльок з квітів мальви, огірків, кукурудзи тощо. Такі ляльки зокрема були призначені для гри. Можна припустити, що для деяких обрядів і на той час виготовляли ляльок з тканини⁸. Підтвердженням існування ляльок з тканини є знахідка в Єгипті. Це римська набивна ганчір'яна лялька, яка збереглася завдяки єгипетському посушливому кліматові. Лялька схожа на основу мотанки. Дана річ має руки та ноги, особливість – намистина на шиї, що свідчить про приналежність до жіночого образу. Ляльок, зокрема, виготовляли в образі жінок через те, що існував культ Матері-Прародительки, яка породила небо та землю. Також намистина може свідчити про те, що лялька була вдягнена, але збереглася тільки основа. Римська лялька нині знаходиться в Британському музеї⁹.

¹ Стахурська-Козоріз, А. (2018). Лялька-мотанка як оберіг для українського воїна. *Література та культура Полісся*, 92, 350-361.

² Герус, Л. (2011). Народна іграшка у дослідженнях Катерини Матейко. *Народознавчі зошити*, 4 (100), 619.

³ Авер'янов, Ю. А. (2011). *Хаджи Бекташ Вели и суфийское братство бекташийя*. Москва: ИД Марджани, 179.

⁴ Там само.

⁵ Сулова, С. В., Хакимов, Р. С., Уразманова, Р. К., Исхаков, Д. М. (2002). *Сибирские татары*. Казань: Институт истории АН РТ, 31.

⁶ Там само.

⁷ Килимник, С. І. (1962). *Український рік і народні звичаї у історичному освітленні*. Торонто: Theo. Humeniuk, M. Kozak and M. Surmach, 3, 188.

⁸ Найден, О. С. (2016). *Парадокс української ляльки: Українська народна лялька у світлі кроскультурних паралелей та аналогій. Обрядові функції. Конструктивний дизайн*. Київ: Стило, 138-179.

⁹ Лялька-мотанка (2016). *Історія створення ляльки мотанки*

<<https://sites.google.com/site/lalkamotanka2016/home/1-istoria-stvorena-lalki-motanki>> (2021, серпень, 12).

До нашого часу дійшли два цікавих документи¹.

«2-го дня квітня, 1562 р. “урядник” с. Серник маєтности князя Миколая Збаразського, старости Кременецького скаржився Луцькому підстарості: “што дой тих часов, в середу прошлую, месеца марта 30 дня”, підданці князя “люди Серницькіє, ходили з куклами і коли прийшли до іменія паней Ивановой Чаплича Шпановського до Миловш”, то урядник тамошній і селяне “подданих князя Збаразського Панаса Макаровича, Андрія Когона, Конаша Виноградника и Клима, а Миска Германовича шкодливе зранили, окрутне позбивали и немалии шкоди им починили”. Урядник Серницькій з сього приводу їздив до Миловш”, “просячи права (суду)” на шкодників, але тамошній урядник “права дати и справедливости чинити не хотел і його самого кійми з села випроводил”. Інше джерело, але схоже за змістом. В липні 1573 р. возний доносив Луцькому старості про те, які справи мусіли розбиратися того часу в каптуровому суді Волинського воєводства, між іншим була й така справа: пан Степан Богutowич Шумський позивав пана Каспра Клоденського и малжонку его княжну Ганну Масальського о збитъе подданих пана Шумського на добровольной дорозі, идучи з куклами з села Садков до с. Степановки, од врядника його милости (п. Клоденського) и помочников – по шкоди, на позве менованій”. Справа через віщось не скінчилась в каптуровому суді і була перенесена на суд Королівський»².

У цих джерелах йдеться про Великодніх ляльок, з якими люди з одного села ходили до людей з іншого. Такі ляльки звали «весною-панянкою». До нас лялька-мотанка дійшла як особлива річ, яка використовується для добрих справ. Чому відбулося так, що під час обряду була нанесена шкода людям, важко сказати. Степан Килимник подає усні свідчення про цих ляльок. Виявляється, що з такими ляльками ходили тільки до селян, де були син або дочка на виданні. З таких хат натомість отримували дари: яйця, сало, ковбасу тощо. Можливо таких «веснянок» могли почастувати й чимось більш міцним, після чого й відбулися погроми³.

У світовій практиці до даної речі використовуються різні слова. У зв'язку із перебуванням України під управлінням іноземних держав, в нас часто побутують в лінгвістиці різні терміни. Тим часом як Марко Грушевський⁴, Павло Чубинський⁵, Степан Килимник⁶ вживають термін «кукла», Катерина Матейко⁷ застосовує термін «лялька», Наталія Заглада⁸ вживає обидва терміни, але зазначає, що поширеним на території України був термін «кукла». Термін «лялька», в польській культурі вживається «lalka», фінський «lelu», хорватський та словенський «lutka». Дані терміни схожі між собою⁹. Так коли «кукла» має грецьке походження, «лялька» – слов'янське. Про слов'янське коріння даного терміну свідчить, що термін може походити від слов'янських богів. У слов'янській міфології існувала така богиня як Леля або існує навіть варіант імені Ляля. Вона була богинею Весни, кохання, сімейного щастя та добробуту. Весна період, коли все пробуджується та народжується. Не дивно, що одним з атрибутів богині є птах лелека. Лялькою часто називають маленьку дитинку. Відповідно до вірувань дітей батькам приносить лелека. Її деревом являється горобина або береза. Згадується така пісня: «В полі береза стояла – Ляля, Ляля стояла» або згідно з іншим варіантом «люлі, люлі, стояла». У колисковій для маленької дитини співають: «люлі, люлі». Підсумовуючи, стає зрозуміло, що лялька тісно пов'язана з маленькою дитиною¹⁰. Богиню Лелю згідно з міфами пов'язували початком польових робіт. Її уявляли молодою, красивою, стрункою та високою дівчиною. Поряд з тим вона виступала богинею родючості¹¹. У слов'янській міфології згадується ще

¹ Килимник, С. І. (1962). *Український рік і народні звичаї у історичному освітленні*. Торонто: Theo. Humeniuk, M. Kozak and M. Surmach, 3, 186.

² Там само.

³ Там само, 185-188.

⁴ Грушевський, М. Ф. (2006). *Дитина у звичаях і віруваннях українського народу*. Київ: Либідь, 114-115.

⁵ Чубинський, П. П. (1872). *Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Вѣрованія и суевѣрія. Загадки и пословицы. Колдовство: в 7 т.* Санкт-Петербург, 4, 45.

⁶ Килимник, С. І. (1962). *Український рік і народні звичаї у історичному освітленні*. Торонто: Theo. Humeniuk, M. Kozak and M. Surmach, 3, 185-188.

⁷ Матейко, К. І. (1939). Лялька у світлі століть. *Життя і знання*, 6 (141), 174-175.

⁸ Заглада, Н. (2011). Побут селянської дитини. *Хрестоматія з українського дитинознавства*, 43-47.

⁹ Вікісловник (2021). *Лялька* <<https://ru.m.wiktionary.org/>> (2021, серпень, 12).

¹⁰ Славяне: сборник славянских знаний (2019). *Славянская Богиня Леля – Богиня Весны* <<https://xn--80aejvnu5h.xn--80aswg/boginya-lelya/>> (2021, серпень, 30).

¹¹ Енциклопедія міфології (2021). *Леля* <<http://m.godsbay.ru/>> (2021, серпень, 30).

й син Лади, так званий бог Попель або Лель, який виступає богом кохання. В перекладі ймовірно походить від слова «ліла» – гра. Проте слід зазначити, що літописних свідчень про цих двох богів не дійшло, усі відомості мають фольклорний та лінгвістичний характер¹. Гельмонд Раїч в «Історії різних слов'янських народів» Ладу називає матір'ю Леля та Попеля. Згідно з таким твердженням – це два різних божества². Лель та Леля були братом та сестрою, від кого з них би не пішов даний термін, «лялька» слугувала елементом гри³. Суто ігрове призначення мають англійські ляльки «rag doll»⁴.

В українській традиції лялька-мотанка виготовлялася з добрими помислами та на добрі справи. Існували ляльки, які виготовлялися для злих дій. Вони мали зовсім інше призначення. В язичницькій практиці цю річ називали лялька мертвих або навій. Такі ляльки використовувалися, щоб нашкодити людині⁵. Існує й інша назва даної речі – «вольт». Назва «вольт» найбільш поширена в європейській культурі. Таку ляльку використовували, щоб контролювати чиєсь життя. Фігурку можна виготовляти для привороту коханого, залучення грошей, приманювання удачі. Існували випадки, коли ляльку використовували для зцілення, щоб позбутися хвороби чи неприємностей. Тобто така лялька могла поєднувати в собі добро та зло⁶. Згадаймо всім відому африканську ляльку вуду. Ця химерна лялька в сучасному суспільстві оцінюється як річ, яка несе шкоду та неприємності⁷. При виготовленні такої ляльки потрібно встановити зв'язок з жертвою, найкраще використовувати кров. Також потрібні волосся, нігті, сеча і т. д. жертви. Ляльці потрібно зробити очі. Важливим елементом є схожість ляльки на жертву. Далі потрібно візуалізуватися на об'єкт. Можна зробити символ духу. У віруванні вуду існує багато заклинань, які проговорюються при виготовленні ляльки. В деяких обрядах навіть може бути використана власна кров як символ влади над ворогом. Однією з найважливіших особливостей даної ляльки є те, що шкоду їй можна наносити не більше семи разів. Зазвичай, таку ляльку разом з голками закопують у землю, так жертва буде довго мучитися. Як свідчать дані, є випадки, коли ляльку спалюють, але після спалення ляльки муки жертви закінчуються⁸. Однак за допомогою ляльки можна лікувати, ставити захист, навести порчу. Не тільки африканці практикували за допомогою речі наводити порчу. Одним з поширених варіантів нанесення порчі в українській традиції є так зване «дання». За народними віруваннями, знаюча людина може підкинути на подвір'я якусь річ, попередньо завороживши її. До речі, могли виготовляти навіть не ляльку, а на шматку звичайної тканини нав'язати кілька спеціальних вузликів. Коли хтось торкався до цієї речі або почне його розв'язувати, то задумана хвороба неодмінно перейде на ту людину⁹. Коли виготовляють ляльку вуду з тканини, її вміст могли набити кістками принесеного в жертву птаха, мохом, ватою, соломою, травами¹⁰.

Речі завжди виступали носіями специфічної життєво-важливої інформації та сакральних знань, своєрідного Всесвіту, загорнутого до розмірів обрядового атрибуту¹¹. Одним з обрядових атрибутів Всесвітнього масштабу є лялька. В українській, татарській, російській традиції є випадки, коли за допомогою ляльки викликали дощ¹². Звернемо увагу на те, звідки з'явилася лялька з тканини. Спершу потрібно було виготовити тканину, а тканину виготовляють з нитки, нитку виготовляють за допомогою веретена. Побудуємо аналогічний ряд: веретено – нитка – тканина – лялька. На ляльку накладаються вірування, які були пов'язані з веретеном, ниткою та тканиною. Існувала традиція, наприклад в українців, кидати веретено в воду для викликання дощу. Значно дешевшим було викинути ляльку, ніж веретено¹³. Взагалі обрядова символіка тканини в кожній конкретній ситуації зумовлювалася факторами: міфологічними, світоглядними, умовами виготовлення речі, утилітарним

¹ Вікіпедія (2021). *Лель (Попель)* <<http://uk.m.wikipedia.org>> (2021, серпень, 30).

² Айдачич, Д. (2011). *Демони і боги у слов'янських літературах*. Київ: Київський університет, 22-23.

³ Вікіпедія (2021). *Лель (Попель)* <<http://uk.m.wikipedia.org>> (2021, серпень, 30).

⁴ Вікісловник (2021). *Лялька* <<https://ru.m.wiktionary.org/>> (2021, серпень, 30).

⁵ Боги слов'ян (2021). *Навії або навки – духи смерті* <<http://bogislavyan.ru/navii-duhi-smerti/>> (2021, серпень, 30).

⁶ Відмочка (2021). *Головна сторінка* <<http://vedmochka.net>> (2021, серпень, 30).

⁷ Звездная, Т. (2014). *Магія Вуду: практика ритуалів і закликаний*. Москва: РИПОЛ, 10-25.

⁸ Москвичев, А. Г. (2010). *Магія вуду: практика ритуалів і закликаний*. Нижній Новгород, 41-44.

⁹ Босий, О. Г. (2004). *Священне ремесло Мокоші*. Вінниця: Діло, 94-96.

¹⁰ Москвичев, А. Г. (2010). *Магія вуду: практика ритуалів і закликаний*. Нижній Новгород, 41.

¹¹ Босий, О. Г. (2004). *Священне ремесло Мокоші*. Вінниця: Діло, 11.

¹² Куркуль (2021). *Дощ за викликом: як люди керують погодою* <<https://kurkul.com/spetsproekty/713-dosch-za-viklikom-ya-k-lyudi-keruyut-pogodoyu>> (2021, серпень, 30); Сокирянщина (2021). *Обряд виклику дощу на півночі Молдови та в Буковині* <<https://ukrkovcheg.org.ua>> (2021, серпень, 30); Сокирянщина (2021). *Звичаї пов'язані з закликком дощу* <<https://ukrkovcheg.org.ua>> (2021, серпень, 30).

¹³ Босий, О. Г. (2004). *Священне ремесло Мокоші*. Вінниця: Діло, 24.

призначенням, фізичними властивостями матеріалу¹. Вдалося з'ясувати, що багато вірувань пов'язаних з тканиною переносяться на ляльку. Давнім лікувально-магічним засобом у знахарських практиках багатьох народів світу, зокрема і слов'ян було використання тканини та різноманітних виробів з неї. Предмети ткацтва вважалися необхідними атрибутами в лікуванні найрізноманітніших хвороб².

Мотанка буває різної форми – великою й маленькою. Вважають, що лялька є посередником між живими й тими, кого на цьому світі вже чи ще немає. Її вважали посередником між минулим і сучасним. Сьогодні ми можемо спостерігати розквіт прадавнього мистецтва, вихід його на новий рівень. Та при цьому воно не втрачає свого первинного сакрального значення, закладеного ще в ті часи. Бо мотанка сьогодні – приклад відродження старих традицій у новій інтерпретації. Мотанка є втіленням добра й лагідності, посередником між бабусею та онукою, старшим та молодшим поколінням³. Ляльку часто можна побачити без зображення обличчя. Така особливість пов'язана з віруванням в душу. Сутності, щоб підібратися до дітей селяться в ляльках, іграшках і так вони забирають від дитини її енергію, а дитина стає хворіти. Татари вважали, що важливим при виготовленні ляльки був настрій, з яким її виготовляли. Робити їх потрібно було з добрими помислами й в повному спокої, щоб лялька не нашкодила своєму власнику. Лялька для нас є носієм досвіду і традицій народу⁴.

Певна річ, що в язичницькому ритуалі одним із важливих елементів вірування було жертвопринесення Богам⁵.

У джерелах є згадки про те, що практикувалися людські жертвопринесення. Михайло Козлов у статті повідомляє, що звичай людських жертвопринесень існував у східних слов'ян ще задовго до виникнення Київської Русі. Зокрема, коли дослідник зробив аналіз даних археологічних матеріалів Збруцького культового, то виявив звичай вбивати дітей під час поховання місцевих жерців. Діти вважалися берегинями-прибульцями, провідниками жерців до підземного світу. Про жертвопринесення повідомляв і Лев Диякон. Він вважав, що під час поховання воїнів руси втопили у водах Істра, крім півнів, і кілька немовлят. Слов'яни посланцями до своїх богів вважали підлітків⁶.

Цікавим та не однозначним джерелом дослідження стала казка. Саме вона є одним з елементів усвідомлення людиною світу. Наприклад, у казках саме за допомогою колодязя або великої ями у землі, переносячи до підземного або дітей у колодязь, щоб ті передали вісточку богам. Також дітей в жертву приносили печам. Тіла немовлят клали перед зображеннями богинь-рожаниць Мокоші та Лади⁷. Зрозуміло, що люди з часом усвідомили, що їм шкода своїх дітей, та задумалися над тим, як можна замінити таке жертвопринесення. Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що такою заміною дітей в практиках жертвопринесень могли стати ляльки, адже лялька своєю подобою, безперечно, нагадує людину. Підтвердження даної гіпотези, також можна знайти у фольклорних джерелах. У російській казці «Князь Данило Говорило» розповідається, що сестра виготовила чотири ляльки, щоб захиститися від брата, який хотів із нею одружитися. За допомогою цих ляльок дівчина переноситься в пекло, де зустрічається з Бабою-ягою. У казці дівчина розсадила ляльок у чотири кутки, ляльки почали говорити, земля розкололася і вона провалилася під землю. З одного боку, казка доносить нам відомість про оберегове значення ляльки, а з іншого – переносить дівчину до царства мертвих. Тепер вже не підліток стає провідником, а лялька⁸. В українській казці «Дівчина – вошивий кожушок» мати дівчині наказує виготовити дев'ять ляльок за допомогою який вона може переміститися в царство мертвих. Дівчина там не знаходить своєї матері, але ця історія з перенесенням допомагає знайти коханого⁹.

¹ Босий, О. Г. (2004). *Священне ремесло Мокоші*. Вінниця: Діло, 129.

² Там само.

³ Стахурська-Козоріз, А. (2018). Лялька-мотанка як оберіг для українського воїна. *Література та культура Полісся* (м. Ніжин), 92, 351-352.

⁴ Традиції (2019). *Татарські ляльки* <<https://am-world.ru/tradiciannye-tatarskie-kukly/>> (2021, серпень, 30).

⁵ Козлов, М. М. (2013). Жертвопринесення дітей у східних слов'ян домонгольської епохи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*, 3.35, 65-70.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Google книги (2019). *Казка Данило Говорило* <<https://books.google.com.ua>> (2021, серпень, 30).

⁹ Чубинский, П. П. (1872). *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*,

Часто ляльок приносили в жертву воді. Прикладом цьому слугують згадки про те, що на свято Івана Купала разом з вінками до води вкидали й ляльок. Також на це свято робили ляльок Купала та Марену, яких спалювали – це теж було одним з елементів жертвопринесення¹. У сибірських татар існувало свято «ледохода». Дівчата бажали всім здоров'я, а щоб хвороби відступили, вони кидали у воду ляльки зроблені з тканини або паперу, і вірили, що хвороби попливуть разом з льодом. Люди, які хворіли на малярію, теж кидали у воду саморобні ляльки². Збереглися навіть згадки про те, як виготовляти таких ляльок³:

Делали куклу, бросали в воду, чтобы болезни с ней уплыли. Куклу делали небольшую, около десяти сантиметров, делали из своих вещей, из лоскутков. Надевали что-то похожее на платье. Лицо не раскрашивали, только надевали платок. Рук, ног не было. Знаю, что только девушки бросали, кто хочет, тот и бросал от своего имени⁴.

Разом з тим існують й інші згадки стосовно того, як ляльки, змайстровані до цього свята: «Чучело делали из соломы и тряпок, с лицом из тряпки, одевали одежду. В день ледохода садили чучело на льдину и отправляли по реке⁵.

У словнику української мови ляльку кидали замість дівчини. Зверніть увагу, що дітей часто й до нині називають ляльками або куклами⁶. Найбільше ляльки запам'ятовуються дівчатам. Не має у світі місця де б дівчинка не гралася в ляльки. Навіть після депортації з Криму татарські дівчатка згадували своїх ляльок⁷:

У мене були дуже гарні іграшки, мені дядя з Москви привозив ляльки. У дітей були ляльки з ганчірки. Пам'ятаю, теж колись з такою гралася: це була звичайна хустинка, її згортали в рулончик... Хоча нам подобалося так гратися⁸.

Висновки та пропозиції. Отже, лялька-мотанка є частиною світової цивілізації. Вона не є унікальним явищем в українській культурі. В українській культурі шанобливо ставляться до цієї речі. З'являється багато нових досліджень. Майстрині передають свої знання, а коло шанувальників цієї речі зростає. В новій інтерпретації та з сучасним впливом на ляльку вона поширюється по світу, як щось нове та незвичайне. Вдалося зафіксувати в інших культурах існування ляльок з тканини. Особливо схожими на українські мотанки є російські. Унікальним явищем є згадки про татарські ляльки, яких не має зображень. А найстарішою пам'яткою про ляльку з тканини являється римська набивна ганчір'яна лялька. Протилежністю мотанки являється ляльки «навії», «вольт» та «вуду». Однак це лише окремі приклади. На перспективу дослідження цікаво було б навести приклади ляльок і з інших країн.

References:

1. Averianov, Iu. A. (2011). *Khadzhi Bektash Veli i sufiyskoe bratstvo bektashiia* [Haji Bektesh Veli and the Bektashiyya Sufi Brotherhood]. Moscow: Mardzhani. [in Russian].
2. Aidachych, D. (2011). *Demony i bohy v slovianskykh literaturakh* [Demons and gods in Slavic literature]. Kyiv: Kyivskiy universytet. [in Ukrainian].
2. Bilodid, I. K. (1973). *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 t.* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols]. Kyiv: AN URSR. Instytut movoznavstva Naukova dumka, 4. [in Ukrainian].
3. Bosyi, O. G. (2011). *Sviashchenne remeslo Mokoshi* [The sacred craft of Mokoshi]. Vinnytsia: I. Rohalska. [in Ukrainian].
4. Herus, L. (2011). *Narodna ihrashka u doslidzhenniakh Kateryny Mateiko* [Folk toy in the research of Kateryna Meteyko]. *Narodoznavchi zoshyty* [Ethnographic notebooks], 4 (100), 615-623. [in Ukrainian].

снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ: в 7 т. Санкт-Петербург, 2, 73.

¹ Мамаєва Слобода (2021). *Марена – чарівна супутниця бога Купала* <<https://mamajeva-sloboda.ua>> (2021, серпень, 30).

² Сулова, С. В., Хакимов, Р. С., Уразманова, Р. К., Исхаков, Д. М. (2002). *Сибирские татары*. Казань: Институт истории АН РТ, 131.

³ Черных, А. В. (2015). *Традиционная кукла народов Пермского края*. Санкт-Петербург: Маматов, 104-106.

⁴ Там само.

⁵ Там само, 106.

⁶ Білодід, І. К. (1973). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка, 4, 579.

⁷ Кислий, М. О. (2015). Дитинство депортованих кримських татар в Узбекистані у 1950-х роках (за матеріалами спогадів). *Наукові записки. Історичні науки*, 169, 54.

⁸ Там само.

5. Hrushevskiy, M. F. (2006). *Dytyna u zvychaiakh i viruvanniakh ukrainskoho narodu* [The child in the customs and beliefs of the Ukrainian people]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
6. Dain, G. L., Dain, M. B. (2007). *Russkaya tryapichnaya kukla. Kultura, traditsii, tekhnologiya* [Russian rag doll. Culture, traditions, technology]. Moscow: Kultura i traditsii. [in Russian].
7. Zahlada, N. (2011). Pobut selianskoi dytyny [The life of a peasant child]. *Khrestomatiia z ukrainskoho dytynoznavstva* [A textbook on Ukrainian child science], 43-47. [in Ukrainian].
8. Zvezdnaia, T. (2014). *Mahiia Vudu. Praktika ritualov i zaklinanii* [Voodoo magic: the practice of rituals and spells]. Moscow: RYPOL klassyk. [in Russian].
9. Kylymnyk, S. I. (1962). *Ukrainskyi rik u narodnikh zvychaiakh v istorychnomu osvittleni* [Ukrainian year and folk customs in historical light]. Toronto: Teo. Humeniuk K. R., M. Kozak i M. Surmach, 3. [in Ukrainian].
10. Kyslyi, M. O. (2015). Dytynstvo deportovanykh krymskykh tatar v Uzbekystani u 1950-kh rokakh (za materialamy spohadiv) [Childhood of deported Crimean Tatars in Uzbekistan in 1950-s. (based on memoirs)]. *Naukovi zapysky. Istorychni nauky* [Proceedings. Historical sciences], 169, 51-57. [in Ukrainian].
11. Kozlov, M. (2013). Zhertvoprynoshennia ditei u skhidnykh slovian domonholskoi epokhy [Child sacrifice in the Eastern Slavs of the pre-Mongol era]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky* [Scientific Bulletin of Mykolayiv National University named after V. O. Sukhomlynsky. Historical sciences], 3.35, 65-70. [in Ukrainian].
12. Moskvychyev, A. H. (2010). *Mahiia Vudu: praktyka ritualov i zaklinanii* [Voodoo magic: the practice of rituals and spells]. Nizhny Novgorod. [in Russian].
13. Mateiko, K. I. (1939). Lialka u svitli stolit [Doll in the light of centuries]. *Zhyttia i znannia* [Life and knowledge], 6 (141), 174-175. [in Ukrainian].
14. Morozov, I. A. (2011). *Fenomen kukly v tradytsionnoi i sovremennoi kulture (Kroskulturnoe issledovanie ideologii antropomorfizma)* [The phenomenon of the doll in traditional and modern culture (A cross-cultural study of the ideology of anthropomorphism)]. Moscow: Indryk. [in Russian].
15. Naiden, O. S. (2016). *Paradoks ukrainskoi lialky: Ukrainska narodna lialka u svitli kroskulturnykh paralelei ta analohii. Obriadovi funktsii. Konstruktyvnyi dyzain* [The paradox of the Ukrainian doll: Ukrainian folk doll in the light of cross-cultural parallels and analogies. Ritual functions. Constructive design]. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
16. Orlova, L. S. (2011). *Kukly i liudy: O yaroslavskikh, arkhangel'skikh i russkikh severnykh kuklakh iz kolektsii L. Orlovoi i A. Naidena* [Dolls and people: About Yaroslavl, Arkhangelsk and Russian northern dolls from the collection of L. Orlova and A. Naiden]. Kyiv: Stylos. [in Russian].
17. Pirus, T. P. (2010). Podil'ska narodna lyalka [Podolsk folk doll]. *Lyalka yak znak, obraz, funkciya. Materialy vseukrainskoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi «Drugi Marka Grushevskogo chitannya»* [Doll as a sign, image, function. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference «Second Mark Hrushevsky of reading»], 54-70. [in Ukrainian].
18. Suslova, S. V., Hakimov, R. S., Urazmanova, K. K., Iskhakov, D. M. (2002). *Sibirskie tatory* [Siberian Tatars]. Kazan: Institut istoryy AN RT. [in Russian].
19. Skliarenko, O. A. (2016). *Ukrainska tradytsiina lialka. kinets XIX-pochatok XXI stolittia* [Ukrainian traditional doll end of XIX beginning of the XXI century]. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk. [in Ukrainian].
20. Stakhurska-Kozoriz, A. (2018). Lialka-motanka yak oberih dlia ukrainskoho voina [Doll-motanka as a guard for a Ukrainian soldier]. *Literatura ta kultura Polissia* [Literature and culture of Polissya], 92, 350-361. [in Ukrainian].
21. Chernykh, A. V. (2015). *Traditsionnaia kukla narodov Permskoho kraiaiu* [Traditional doll of the peoples of the Perm region]. St. Petersburg: Mamatov. [in Russian].
22. Chubynskiy, P. P. (1872-1878). *Trudy etnograficheskoye-statystycheskoy ekspeditsiyi v Zapadno-Russkiy kraj: v 7 t.* [Proceedings of the ethnographic and statistical expedition to the West Russian Territory: in 7 volumes]. St. Petersburg. [in Russian].
23. Shypilova, I. O. (2020). *Narodni lialky Odeskoi oblasti* [Folk dolls of Odessa region]. Odessa: Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].
24. Muzei istorii mista Kyieva [Museum of the History of Kyiv] (2021). *Istoryko-memorialnyi muzei Mykhaila Hrushevskoho v Kyievi* [Mykhailo Hrushevsky Historical and Memorial Museum in Kyiv]. <<http://www.kyivhistorymuseum.org/uk/filiyi-muzeyu/musey-grushevskogo>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].
25. Derzhavnyi muzei ihrashky v Kyievi [State Toy Museum in Kyiv]. *Dity v misti Kyiv* [Children in the city of Kyiv]. <<https://kyiv.dityvmisti.ua/derzhavnij-muzej-igrashki/>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].
26. Bychkova, N. (2016). Istoria stvorennia lialky-motanky [The story of the creation of the motanka doll]. *Lialka-motanka* [Doll motanka]. <<https://sites.google.com/site/lalkamotanka2016/home/1-istoria-stvorennia-lalki-motanki>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].
27. Wiktionary (2021). *Lialka* [Doll]. <<https://ru.m.wiktionary.org/>> (2021, August, 20). [in Russian].
28. Slavyane: sbornik slovyankih znaniy [Slavs: a collection of Slavic knowledge] (2021). *Slavyanskaya Boginya Lelya – Boginya Vesny* [Slavic goddess Lelya – goddess of Spring]. <<https://xn--80aejvmu5h.xn--80aswg/boginya-lelya/>> (2021, August, 12). [in Russian].

29. Entsyklopediia mifolohii [Encyclopedia of the mythology] (2021). *Lelya* <<http://m.godsbay.ru>> (2021, August, 12). [in Russian].
30. Wikipedia (2021). *Lel (Popel)* <<http://uk.m.wikipedia.org>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].
31. Bohy slavian [Gods of the Slavs] (2021). *Navii abo navki – dukhi smerti* [Navia or nauk spirits of death]. <<http://bogislavyan.ru/navii-duhi-smerti/>> (2021, August, 12). [in Russian].
32. Vidmochka [Witch] (2021). *Homepage* <<http://vedmochka.net>> (2021, August, 12). [in Russian].
33. Kurkul (2021). *Doshch za vyklykom: yak liudy keruiut pohodoiu* [Rain on call as people control the weather]. <<https://kurkul.com/spetsproekty/713-dosch-za-viklikom-yak-lyudi-keruyut-pogodoyu>> (2021, August, 12). [in Russian].
34. Sokyryanshchyna (2021). *Obriad vyklykannia doshchu na pivnochi Moldavii y u Bukovyni* [The rite of calling rain in the north of Moldova and in Bukovina]. <<https://ukrkovcheg.org.ua>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].
35. Sokyryanshchyna (2021). *Zvychai poviazani z zaklykom doshchu* [Customs associated with the call of rain]. <<https://ukrkovcheg.org.ua>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].
36. Tradytsiyi [Traditions] (2021). «*Tatarski lialky*» [Tatar dolls] <<https://am-world.ru/tradiciannye-tatarskie-kukly>> (2021, August, 12). [in Russian].
37. Google knyhy [Google book] (2019). *Kniaz Danyla-Hovoryla* [Fairy tale Danilo Govorilo]. <<https://books.google.com.ua>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].
38. Mamaeva Sloboda (2021). *Marena – charivna suputnytsia boha Kupaila* [Marena is a magical companion of the god Kupala]. <<https://mamajeva-sloboda.ua>> (2021, August, 12). [in Ukrainian].